

BOSANSKA VOJSKA U DOBA BANA MATEJA NINOSLAVA

Apstrakt

Cilj priloga je ukazati na političke prilike u Bosni i vojnu snagu ove zemlje tokom četvrte i pete decenije 13. stoljeća, za vladavine bana Mateja Ninoslava. Ovaj vremenski period obilježilo je turbulentno tranzicijsko vrijeme za državu, po svom uređenju karakterističnu za razvijeni srednji vijek. Strani politički subjekti, Ugarska i Rim, fokusirali su se u svojstvu zainteresiranih strana na političke i vjerske prilike u Bosni. Osnovna karakteristika dvodecenijskog perioda su ugarske prijetnje vojnom intervencijom pod parolom križarskih pohoda, a potom i provedene vojne kampanje. Bosanska vojska stasala je uslijed okolnosti obilježenih ratom i nasiljem. S obzirom na skromnu očuvanost izvorne građe, pokušavaju se posrednim podacima detektovati osnovne društvene karakteristike zemlje i njena vojna snaga u definisanom vremenskom okviru.

Ključne riječi: vojska, politika, društvo, vlastela, ban, Matej Ninoslav, Bosna, Ugarska, Rim, papa.

THE BOSNIAN ARMY DURING THE TIME OF BAN MATEJ NINOSLAV

Abstract

The aim of the paper is to examine the political circumstances in Bosnia and the military capacity of the country during the fourth and fifth decades of the thirteenth century, under the rule of Ban Matej Ninoslav. This period was characterized by a turbulent phase of transition for the Bosnian state, whose structure reflected the features typical of the High Middle Ages. Foreign political actors – primarily the Kingdom of Hungary and the Papacy – became actively involved as interested parties, focusing their attention on Bosnia's political and religious conditions. The defining characteristic of this two-decade span was Hungary's persistent threat of military intervention under the pretext of crusading campaigns, which eventually culminated in actual military expeditions. The Bosnian army emerged and evolved amid circumstances marked by warfare and violence. Given the limited preservation of primary sources, this study seeks, through indirect evidence, to identify the fundamental social characteristics of the Bosnian state and to assess its military strength within the specified historical framework.

Keywords: army, politics, society, nobility, Ban, Matej Ninoslav, Bosnia, Hungary, Rome, Pope.

Društveno raslojavanje zabilježeno je u više navrata u Bosni tokom razvijenog srednjeg vijeka, spominju se posebne kategorije stanovništva. Zemlja se time uklapala u širu sliku feudalnih država. Bosna se sastojala od više pridruženih većih oblasti ili zemalja, a svaka zemlja sastojala se od župa. Upravne jedinice zvane župe nastale su na osnovu rodovsko-teritorijalnog okvira i karakteristične su za rani srednji vijek. Feudalni sistem je već u 12. stoljeću zauzeo ključne pozicije u državi i društvenom životu, unutar kojeg su osnovne jedinice bile vlastelinstvo i kmetovsko selište. Stare rodovsko-baštinske zajednice održavale su se dugo, ali su se ipak uklopile u feudalni sistem.¹

Različito rangirana vlastela obavezna je na vojnu službu. Glavni rod vojske, njenu osnovu i mjerilo snage općenito u srednjem vijeku, činila je teško naoružana i oklopljena feudalna konjica, koju je popunjavala krupna vlastela sa svojom pratnjom, sitnom vlastelom i vlastelićima. Naoružani zavisni seljaci i Vlasi činili su lako naoružanu pješadiju i strijelce, te razne pomoćne službe. Vojsku je na pohodu pratila logistička podrška u vidu pomoćnih odreda koji su brinuli o snabdijevanju, opremi, naoružanju, ishrani i sl. Najamnici su često bili iz redova sitne vlastele, razni avanturisti i bjegunci, pretežno stranog porijekla. Od veličine, snage i organizacije vojske zavisila je stabilnost države, njen opstanak ili širenje, kao i ugled vladara i dinastije među susjedima.² Izlazeći van općih okvira o vojnoj službi karakterističnih za kasniji period, za vladavine bana Ninoslava vlastela još nije bila do kraja diferencirana. Upravo u ovo vrijeme nastajala je teška konjica kao zaseban rod vojske.³ Pored krupne vlastele koja se postepeno izdvajala, pojmovi sitne vlastele i vlastelića također su terminološki naknadno razlučivi tek od narednog, 14. stoljeća.

Bitno je istaći u kontekstu zadanog tematskog okvira kako je Bosna jedna od rijetkih južnoslavenskih zemalja koja je preživjela raniji period srednjovjekovne epohe. Radi se o dugom i prilično nepoznatom vremenskom okviru (ca. 800.-1100. godine), punom turbulencija i čestih političkih promjena, periodično obilježenim nasiljem. Mnoštvo manjih slavenskih formacija u vidu kneževina, arhontija, zemalja, prestali su postojati kao subjekti do 12. stoljeća. Proces uobličavanja političke strukture šire regije prethodio je vladavini bana Ninoslava (1233.-1249. – njegov prvi i posljednji spomen u izvornoj građi). Čak su dvije zemlje

1 Anđelić, 1984, 438.

2 Veselinović, 1999, 99–100.

3 Dodatno u daljem tekstu.

u statusu kraljevina izgubile samostalnost – Duklja i Hrvatska. Ugarska je u vojnom i političkom smislu od 1102. godine ovladala Hrvatskom, nakon čega se njen kralj počeo 1138. titulirati kao *rex Ramae*. Budući da je župa Rama ušla u sastav Bosne, ugarski kralj smatrao se takvom titulacijom i bosanskim vladarem, što je predstavljalo izraz pretenzije.⁴ Pored regionalnih sila Bizanta i Ugarske, prostor Balkana u razvijenom srednjem vijeku politički je definisan i s tri južnoslavenske države: Bugarskom, Srbijom i Bosnom. Ovakvo stanje ostat će na snazi naredna tri stoljeća, do njihovog konačnog pada pod osmansku vlast, na izmaku srednjovjekovne epohe.

Ekonomsko-društvena snaga vlastele zasnovana je i čvrsto ukorijenjena u plemenitim baštinama. Porijeklo plemenite baštine je staro i datira iz vremena zajedničke, plemenske svojine na zemlju. Riječ je o sjećanju na nekadašnju plemensku organizaciju društva i zajedničku, plemensku svojinu zemlje. Opća karakteristika srednjovjekovnog feudalizma je porodična svojina baštinske zemlje, u kojoj svi članovi šire porodice, u Bosni nazvane bratstva (bratije), zajednički učestvuju u obavljanju svojinskih prava. Baštine su bile nedjeljive i teško otuđive, te su kao takve okupljale čitav vlastelinski rod, čvrsto povezan ekonomskim interesima i krvnim srodstvom.⁵

Vlastelin je morao opremiti za pohod određeni broj vojnika, konjanika i pješaka, zavisno od veličine dobivene baštine, broja naseljenika na posjedu i od njegovog odnosa prema vladaru. Obaveze su bile veće što je veća baština. Uz baštinu je dobivao i ljude na njoj, kako za obradu zemlje, tako i za vojnu službu.⁶ Vlastela je općenito spadala u povlašteni društveni sloj, proistekao iz starješinskih rodova ranog srednjeg vijeka. Uporedo s procesom jačanja i širenja starješinske vlasti, pojedini ljudi iz njihove oružane pratnje i iz reda vršilaca javnih službi počeli su na osnovu zasluga također ulaziti u povlašteni red vlastele, dobivši pri tom privilegije. Unapređenjem državne organizacije u razvijenom srednjem vijeku, konkretno na primjeru Bosne iz vremena vladavine bana Kulina s kraja 12. stoljeća, javlja se sve više ljudi koji su obavljanjem raznih javnih funkcija stekli značajnije mjesto u društvu. U procesu konačnog formiranja vlasteoskog sloja, novo plemstvo po službi i oružju stapalo se sa potomcima prvobitnog rođovskog plemstva u jedinstven povlašteni sloj. Društveni položaj nije

4 Župa Rama je do treće decenije 12. stoljeća uključena u titulaturu ugarskih kraljeva. Od 1203. u proširenu titulaturu ulazi i Srbija. Živković, 2004, 153–164.

5 Babić, 1972, 15–17.

6 Škrivanić, 1967, 143–144.

se više određivao prema porijeklu i starini, nego po aktuelnom značaju koji su uspjeli obezbijediti sebi u feudalnom društvu.⁷

Prema hronološki neodređenom podatku popa Dukljanina, bosansko plemstvo rano se javlja kao svjesna društvena kategorija sa odlučujućim utjecajem na prilike u zemlji.⁸ Za vladavine bosanskog bana Mateja Ninoslava primjetno je kako je vlasteoski sloj čvrsto uključen u državni mehanizam kao glavni društveni oslonac i istovremeno korisnik vlasti. To je vidljivo u banovoj povelji Dubrovčanima iz 1240. godine, gdje su predstavnici vlastele navedeni ne samo kao dvorjani i pratnja vladara, nego su ujedno i suodgovorni činioци u državnom poslu, konkretno u ovom slučaju sklapanju međudržavnog ugovora između Bosne i Dubrovnika.⁹ Dvorjani su ugledne osobe na vladarevom dvoru, služba im se ograničavala posebnim titulama. Ban je u dva navrata naveo širu pratnju, među kojima je nekolicina pratilaca nosila titule tepčije, peharnika, kaznaca.¹⁰

Vlastelu u svojoj pratnji, koja je činila službenu državnu delegaciju prilikom posjete prijateljskom Dubrovniku, ban Ninoslav naziva boljarima i nabraja ih pojedinačno. Neki među njima navedeni su s dvorskim titulama.¹¹ Vlastelu spominje i u sljedećoj povelji iz 1249. godine, gdje ih naziva identično kao u prethodnom slučaju, te kod nekih od njih ponovo naglašava zvanja i titule.¹² Boljar je riječ turskog porijekla koju

7 Babić, 1987, 79.

8 "U svakoj od ovih oblasti postavi bana tj. vojvodu, od svoje braće po krvi, i župane tj. komese, i satnike tj. centurione od plemenitih ljudi istih oblasti." *Ljetopis popa Dukljanina*, 1950, 55; Babić, 1972, 53–54, 75–78.

9 Babić, 1987, 80.

10 Kaznac je najistaknutiji predstavnik državne uprave, odgovoran za prikupljanje vladarevih prihoda, brinuo se za finansije. Tepčije su vodile računa o zemljoposjedima svojih gospodara, javljaju se prilikom razgraničenja vladarskih i vlastelinskih posjeda, te u sudskim sporovima. Službenici im pomažu u poslovima. Peharnik ili vinotoč je u dvorskoj pratnji. Ovo zvanje kratko se javlja samo sredinom 13. stoljeća, za vladavine bana Ninoslava. Blagojević, Mihaljić, 1999, 268, 509–510, 728. Up. sljedeće dvije napomene.

11 придохъ си 8 Дѣровѣникъ къ старимъ ми приателомъ, властеломъ, и Сѣпкинѣ градскѣ, а придохъ си съ моими боларими, съ воеводомъ Юришемъ, тепѣуина Радона и братъ юговъ Симеонъ, пехарьникъ Мирохъна, Забавъ, Продаса, Приксьда, Сѣфинаръ, Славько Полиуикъ, Градиславъ Тѣрѣвикъ. Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), *Diplomata et acta*, HR-DADU 7.33, br. 82. Dokument objavljen u više navrata. Izdvajamo izdanje: *Zbornik srednjovekovnih povelja*, 2011, 153–155, 22. 3. 1240.

12 Язъ Матей Стѣпанъ, по милости Божіе вѣлики банъ восеньски, съ моиновъ братиновъ, и съ моими боларими ки сѣзде подписани (...) кнезь 8гринъ, кнезь Радона, казньць Грьдомилъ, казньць Семіюнь, воевода Пѣрѣва, Грьбѣша пехарь-

su koristili Bugari, prisutna na Balkanu od sedmog stoljeća. Slavenizirani Bugari zajedno su s vodećim slavenskim klanovima formirali gornju klasu poznatu pod tim imenom.¹³ Nakon povelje bana Kulina iz 1189. godine, najstarijeg sačuvanog dokumenta iz državne kancelarije, gdje se općenito spominje povlašteni, vodeći društveni sloj,¹⁴ citirane dvije povelje bana Mateja Ninoslava iz 1240. i 1249. godine također su među prvim sačuvanim izvornim podacima domaće provenijencije, u kojima se spominje vlastela kao definisana i diferencirana društvena kategorija.

Prijetnje vojnim rješenjem političkih i vjerskih problema u Bosni s mogućim težim posljedicama izbjegnute su početkom 13. stoljeća jer se aktuelizirano pitanje hereze privremeno riješilo diplomatskim putem. Nakon izjave bana Kulina i istaknutih bosanskih prvaka pred papskim legatom nastalo je dvodecenijsko zatišje.¹⁵ Porazom i uništenjem Katara u južnoj Francuskoj otvorio se prostor katoličkoj crkvi za aktivnijim angažmanom na gašenju sličnih žarišta. Predstojeća intervencija u vidu križarskog pohoda dočekan je ovaj put spremnije. Vrijeme će pokazati da je vojnička pripremljenost Bosne u pravom trenutku bila na potrebnom nivou, upravo kada su diplomatske mogućnosti postale potpuno iscrpljene.

Početkom treće decenije 13. stoljeća iz Rima su ponovo počeli potencirati vjerska pitanja u Bosni. Papa je 1225. godine potvrdio Bosnu, Soli i Usoru kaločkom nadbiskupu Ugrinu, uz obavezu pokretanja križarskog rata. Izgleda kako do pohoda tada nije ni došlo jer je papa naknadno upozoravao navedenog nadbiskupa crkvenim kaznama na obavezu izvršenja preuzete obaveze.¹⁶ Ugarska se pod krinkom sređivanja vjerskih prilika nastojala sve više involvirati u bosanske političke prilike. Bitno za našu temu je dokučiti razlog zbog kojeg je kaločki nadbiskup eskivirao preuzetu obavezu pokretanja križarskog pohoda. Pokušat ćemo odgovoriti posrednim putem.

никъ, казньць Бѣльханъ, Ёжъ Обѣуеновичъ еновичъ, Домаславъ Гѣнетичъ, Хра-
ниславъ Свраичъ, Радое Дрѣговичъ, Бериславъ Баничъ, Какъмѣжъ Одрамъичъ,
Влькъуа Влькасовичъ. *Zbornik srednjovekovnih povelja*, 2011, 181–183, mart
1249.

13 Sedlar, 1994, 59.

14 И да имъ не вѣде вѣдъ моуѣ четьньниковъ силе. *Monumenta Serbica*, 1964, 2, 29. 8. 1189.

15 Rezultati međunarodnog naučnog skupa povodom 800 godina od Bilino-
poljske izjave prezentirani su s šest radova u časopisu *Prilozi Instituta za isto-
riju* 32, Sarajevo, 2003, 11-132.

16 *Codex diplomaticus*, 1905, 242-243, 264-265, 15. 5. 1225; 15. 1. 1227; Šidak, 1975, 183; Ćirković, 1964, 59.

Paralelno s aktivnostima pokretanim iz Rima, sačuvani su podaci iznutra. Ban Ninoslav ponudio je po prvi put vojnu pomoć Dubrovčanima ukoliko zarate sa raškim kraljem.¹⁷ Bosanski vladar istupao je kao potpuni suveren u korespondenciji sa Dubrovčanima. Za sebe kaže da je *rab božji* a titulisao se kao *ban bosanski veliki*. Podatak ukazuje na trenutnu snagu Bosne. Ban je u stanju pružiti garancije i konkretnu vojnu pomoć prijateljskom Dubrovniku, bez obzira na opasnost koja je prijetila od Ugarske. Svojom intitulacijom istakao je samostalan istup u komunikaciji sa stranim političkim subjektom. Ujedno je poslao diplomatsku poruku sve agresivnijim protivnicima. Upravo tih godina došlo je do zaoštavanja političkih odnosa Bosne s Rimom i Ugarskom.

Ugarska je intenzivirala optužbe za herezu. Kralj Andrija (vladao: 1205-1235) "ustupio" je darovnicom čitavu Bosnu svom sinu hercegu Kolomanu, što je papa potvrdio 1235. godine. Sprega Rima s Ugarskom otuđila im je bana Ninoslava jer više nisu bile samo u pitanju crkvene prilike nego i opstojnost državne samostalnosti. Usorski knez Sibislav odvojio se sljedeće godine od vladara i ostalog bosanskog plemstva i pristao uz Rim i Ugarsku kao deklarirani katolik među hereticima.¹⁸ Postupak Sibislava, sina bivšeg bana Stjepana, ukazuje na trenutni ne-jedinstven stav među akterima na bosanskoj političkoj sceni. Mogući razlog je nezadovoljstvo Sibislava zbog izbora druge ličnosti za vladara. Ninoslav je stao uz većinu bosanskog plemstva jer su reforme crkvenih prilika u zemlji trebali provoditi stranci, prvenstveno dominikanci, uz snažnu političku podršku Ugarske. Papino potvrđivanje darovnice hercegu Kolomanu presudno je utjecalo na banov politički zaokret jer mu je vladarska pozicija postala upitna takvim postupkom na kuriji.

Sudeći prema zapaljivoj retorici papske kancelarije tog vremena, verbalna komunikacija sa osumnjičenim hereticima potpuno je utihnula, dok je između Bosne i Ugarske izbio rat. O oružanom konfliktu nema konkretnijih podataka, izuzimajući samohvale hercega Kolomana. Bosna ipak nije bila pregažena zemlja u križarskom pohodu. Vojna intervencija Ugarske odvijala se u periodu od maja 1237. do kraja 1239. godine,

17 Povelja je nastala nakon aprila 1235. a prije opširne banove zakletve iz marta 1240. Budući da su se ugovori sve do treće četvrtine 13. stoljeća obnavljali i prilikom smjene dubrovačkih kneževa, vremenski okvir se može suziti na 1235/36, kada dolazi novi knez, nasljednik Ivana Dandola. *Zbornik srednjovekovnih povelja*, 2011, 141–142; Kos, 1927, 52–53.

18 Ćirković, 1964, 62–63.

ali nije polučila željenim rezultatom.¹⁹ Većinu ugarske kraljevske vojske činila je lahka konjica koja je mogla priuštiti sebi tradicionalni kožni oklop. Pripadnici teško naoružane konjice tada su još uvijek zastupljeni u skromnijem obimu, sve do značajnijih vojnih reformi provedenih početkom naredne decenije.²⁰

Domaći klanovi u Ugarskoj prihvatili su već u 12. stoljeću teško naoružanu konjicu kao rod vojske pod utjecajem pridošlih stranaca sa zapada. Utjecaj stranih vitezova među ugarskim plemstvom doveo je do širenja konjaničkog načina ratovanja. Viteški turniri koji se počinju organizirati na prelasku iz 12. u 13. stoljeće, pokazatelj su postojanja ovog roda vojske jer su neophodan element konjaničkog načina života.²¹ Potom su se i u Bosni održavali viteški turniri, o čemu svjedoči otisak sačuvanog većeg pečata bana Ninoslava iz 1249. godine.²² Moglo bi se reći da je utjecaj sa zapada u pogledu intenzivnije upotrebe teške konjice stigao u Bosnu posredstvom Ugarske do sredine 13. stoljeća.

Grafički otisak pečata prema: Anđelić, 1970, 10.

19 Drugačiji pristup u odnosu na raniju historiografiju, u kojem se potpuno osporava teza o križarskim pohodima, zasnovana na pretpostavkama i manjim dijelom na skromnim savremenim izvornim podacima: Klaić, 1988, 97–101. Do vojnih pohoda na Bosnu je ipak došlo. Maja 1237. dubrovačkim trgovcima zabranjen je odlazak u Bosnu a sljedeće godine herceg Koloman se hvali papi kako je uništio heretike. *Codex diplomaticus*, 1906, 27, 18. 5. 1237; 51, 26. 4. 1238; Ćirković, 1964, 63; Dautović, 2021, 81.

20 Engel, 2005, 104–105.

21 Fügedi, 1986, IV, 7.

22 U srednjem dijelu pečata je predstava dvaju konjanika, vitezova u borbenom položaju na konjima u trku. Obojica su okrenuta jedan prema drugom s upe-
renim oružjem. Grafički prikaz otiska pečata na kojem je predstavljen mogući viteški turnir ili motiv borbe konjanika: Anđelić, 1970, 9–11. Up. sliku.

Tokom rata 1237–1239. obje vojske pokazivale su organizacijski i strukturalno dosta sličnosti. Moguće razlike ogledale su se u tome što je ugarska bila opremljenija i vjerovatno znatno brojnija u odnosu na bosansku, zbog veće teritorijalne rasprostranjenosti i populacije Ugarske, iz čega je ujedno proizlazila veća mogućnost mobilizacije. Ako prihvatimo pretpostavku o brojčanoj inferiornosti bosanske vojske, onda joj je osnovni nedostatak što je bila prisiljena na uzmi-canje i izbjegavanje velike, odlučujuće bitke. Prednosti su joj bile borba na poznatom, domaćem terenu, s preovladavajućim brdsko-planinskim područjima.²³ Brojne su mogućnosti iskorištavanja po-godne konfiguracije terena, poput postavljanja učinkovitih zasjeda na planinskim prevojima, u klancima i gustim šumama. Mjestimično skućeni prostori pružali su bosanskoj vojsci taktičku prednost u vidu unaprijed isplaniranih manjih bitaka i konstantnog iscrpljivanja protiv-nika.

Dok su se na terenu odvijale borbe herceg Koloman je, proljeća 1238. godine, izvijestio papu o trenutnom stanju. Naveo je kako je “iz-brisao mrlje heretičke izopaćenosti, te ih je s mnogo truda poveo ka svjetlu katoličke čistoće”.²⁴ Optimističan ton izvještaja, koji ipak uka-zuje na poteškoće s kojima se suočila ugarska vojska, nije bio u potpu-nosti u skladu s realnošću. Na izmaku iste godine papa dodatno ohra-bruje Kolomana da istraje u iskorijenjivanju heretičke izopaćenosti u Bosni. Sličnim sadržajem potrebe iskorijenjivanja hereze papa se obra-tio i bosanskom biskupu dominikancu Ponsi. Također je naložio varadins-kom opatu da obezbijedi logističku podršku tako što će osigurati sredstva za križarski rat i proslijediti ih biskupu Ponsi.²⁵

Određene uspjehe ugarska vojska je ostvarila jer se spominje gradnja katedrale u Bosni. Izgradnja je započeta na lokalitetu Brdo u župi Vrhbosni.²⁶ Uspostavili su kontrolu nad određenim dijelom terito-

23 Geomorfološki orografsku strukturu centralne Bosne predstavljaju planinski masivi, hrbati i grede s predgorskim stepenicama, planinske površi, niža gorska uzvišenja, pobrđa, zavale i kotline. Hrbati su prosječnih visina 1.000–1.500 m. Slično je u makroregiji visokih središnjih Dinarida koju dodatno karakterišu visokoplaninski masivi, ponegdje s hrbatima preko 2.000 m n/v. Lepirica, 2013, 58, 90–95.

24 *Codex diplomaticus*, 1906, 57, 26. 4. 1238.

25 Isto, 65–68, 22. i 23. 12. 1238.

26 Lokalitet se navodi u kasnijem podatku, kada ugarski kralj Bela IV potvrđuje posjede bosanskoj biskupiji: “in supra Urhbozna Burdo cum omnibus suis pertinenciis, ubi ipsa ecclesia cathedralis sancti Petri est fundata”. Isto, 239–240, 20. 7. 1244; Ćirković, 1964, 63–66.

rije – osvjedočeno nad Vrhbosnom u unutrašnjosti, te vjerovatno i nad sjevernim dijelom zemlje na prostoru Usore. U prilog pretpostavci ugarske vojne kontrole nad Usorom ide ponašanje tamošnjeg kneza Sibislava neposredno prije početka rata. Pored izvjesne podrške napadačima iznutra, taj dio Bosne znatno je prohodniji zbog niskog reljefa, naslonjen je na ugarski teritorij i time dostupniji.

Nakon vremenske distance od skoro čitave godine, u novoj uzajamnoj prepisci papa na izmaku 1239. hvali uspjeh Kolomana. Ističe kako se morao potruditi u tekućem ratu jer je bio izložen napadima protivnika.²⁷ Iz ovog naizgled štureg podatka jasno je da je ugarska vojska naišla na adekvatan otpor. Pohod na Bosnu se odužio i bio je daleko od planirane pobjede. Sudeći prema dataciji posljednjeg papinog pisma trajao je minimalno dvije godine i osam mjeseci, te se ugarska vojska morala u određenom trenutku povući. To se desilo tada ili tokom naredna tri mjeseca, definitivno prije nego što je visoka bosanska delegacija otputovala van zemlje i posjetila marta 1240. godine strani politički subjekt.²⁸

Svjetrovne vlasti u Bosni stale su u zaštitu svojih podanika od misionarskog i političko-diplomatskog pritiska dominikanaca, čiji rad je okončan 1240. godine sa potpunim neuspjehom. Bosanski ban nije dozvoljavao dolazak biskupu dominikancu Ponsi u svoju zemlju. S novim papom Inocentijem IV pogoršao se položaj Bosanske biskupije. Tada počinje borba Kaločkog nadbiskupa za Bosansku biskupiju, koji se nudi papi povesti križarski pohod. Papa ga je imenovao legatom i početkom 1247. pozdravio je odluku ugarskog kralja Bele IV (1235–1270) za polazak u rat protiv heretika. Obećanja o pokretanju pohoda podupirala su inicijativu kaločkog nadbiskupa i bosanskog biskupa Ponse o podvrgavanju Bosanske biskupije nadbiskupiji u Kaloči, što je papa i učinio. Ban Ninoslav uspješno je odbio nasrtljive ugarske prelate od svoje zemlje i zadržao do kraja položaj samostalnog vladara.²⁹ Takvom političkom statusu svjedoče još dvije povelje Mateja Ninoslava Dubrovčanima iz 1240. i 1249. godine i opće političke prilike u petoj deceniji 13. stoljeća.

Ninoslav je bio prvi poznati bosanski vladar koji je 1240. posjetio prijateljski grad Dubrovnik, u pratnji dvorske svite i boljara, odnosno plemića i političkih prvaka zemlje, o čemu je na početku bilo riječi.

27 *Codex diplomaticus*, 93–94, 5. 12. 1239.

28 *Zbornik srednjovekovnih povelja*, 2011, 153–155, 22. 3. 1240. Dodatno o banovoj povelji izdatoj u Dubrovniku u daljem tekstu.

29 Šidak, 1975, 191–207; Klaić, 1988, 102–105; Dautović, 2021, 83–84.

Učinio je to na krilima vojne pobjede nad Ugrima te ponovo istupio kao potpuni suveren: *Az Matej Ninoslav, po milosti Božjoj veliki ban bosanski*, koji destinatarima po drugi put garantuje sigurnost u slučaju rata sa Raškom.³⁰ Odnosi Dubrovnika i Srbije ostali su i dalje napeti, a povoda za konflikt bilo je više. Glavni sporovi su oko ingerencija dubrovačke i barske nadbiskupije nad teritorijem u zaleđu, što je preraslo u politički problem, te pogranični sporovi na trebinjskoj i humskoj granici u neposrednoj blizini grada Dubrovnika.³¹ Dubrovčani su se obratili za pomoć na staru adresu i ponovo našli saveznika u bosanskom banu. Kretanje trgovaca na relaciji Bosna-Dubrovnik podrazumijevalo je prolazak kroz Zahumlje ili Travuniju, što je tada bio srpski teritorij. Postojao je interes s bosanske strane za uključivanje u spor.

U međuvremenu, Mongoli su aprila 1241. u najezdi preplavili Ugarsku, a u bici na rijeci Šajo stradao je herceg Koloman.³² Zbog toga je učinak ugarske vojske u Bosni bio ograničenog karaktera i zemlji je omogućen predah. Može se osnovano pretpostaviti da je najkasnije do tada ban Ninoslav povratio kontrolu nad cijelom svojom teritorijom. Mongoli su progonili ugarskog kralja do dalmatinske obale. Nakon smrti vrhovnog hana podijelili su se u dvije grupe i povukli se. Dio Mongola je u proljeće 1242. prošao kroz Bosnu na putu prema istoku.³³ Nakon kratkotrajne i teške invazije pažnja Ugara usmjerena je ka utvrđivanju zemlje pa je ban Ninoslav neko vrijeme mogao biti miran s te strane.³⁴ Budući da su kralju pri bijegu Splitski uskratili podršku a Trogirani pružili, Bela je 1243. izdao darovnicu Trogiru, kojom je međa između dvaju komuna pomjerena na štetu Splita. Izbio je sukob u kojem su obje komune tražile saveznike.³⁵

Savremenik i hroničar Toma arhiđakon navodi kako su Splitski, izgubivši povjerenje u svoje snage, povjerovali u moć bosanskog bana Ninoslava. Pozvali su ga i podmirili mu troškove iz gradske blagajne te ga izabrali za gradskoga kneza. Došao je u pratnji brojnih odvažnih ljudi i pošao je sa Splitskima na Trogirsko polje, gdje su se zadržali gotovo dvije sedmice, posjekli lozu, oborili stabla i uništili sve usjeve i

30 *Zbornik srednjovekovnih povelja*, 2011, 153–155, 22. 3. 1240.

31 Ćorović, 2009, 152–153; Brandt, 1970, 53–56.

32 O invaziji Mongola i posljedicama za Ugarsku: Uzelac, 2015, 42–58.

33 Podatak o povlačenju mongolskih trupa kroz Bosnu ostavlja Toma arhiđakon. *Historia Salonitana*, 1894, 156; Šidak, 1975, 196.

34 O provedenim vojnim reformama u Ugarskoj, posebno u pogledu masovne izgradnje kamenih utvrđenja umjesto ranijih drvenih i poduzetim koracima ka modernizaciji vojske: Engel, 2005, 103–105.

35 Ćirković, 1964, 65–66; Šidak, 1975, 196–197.

nasade. Kada se Ninoslav povukao s trogirskog područja vratio se u svoju zemlju, predavši prije toga upravljanje svom rođaku Rikardu. Ostavio je jednog od svojih sinova sa odredom konjanika da brani Split. Ugarski kralj se veoma naljutio pa je naknadno poslao dvije vojske, jednu na Splićane a drugu na bosanskog bana, kako bi ga kaznio zbog drskih postupaka.³⁶ Nedostaju konkretniji podaci je li došlo do realizacije kaznenog pohoda i ako jeste, kada se vremenski desio.

Prethodno je ban Ninoslav uspješno prebrodio provalu Mongola koji su općenito opustošili krajeve kroz koje su prošli. Prije nego što je upao s vojskom na trogirsko područje Ninoslav je opsjedao i grad Klis. Napad bosanske vojske na utvrđeni Klis navodi se u kasnijem podatku.³⁷ Naknadno je ugarski kralj darovao kneza Butka sina Julijanovog za mnoge vojne zasluge. Između ostalog, Butko se istakao u odbrani Klisa i hrabro se borio protiv bosanske vojske oko Klisa i Trogira. Neki njegovi rođaci i mnogi srodnici su u tim bitkama poginuli.³⁸

Rat je završen jula 1244. kada se sklopio mir između Splita i Trogira, kralj Bela se ujedno izmirio s Ninoslavom. Postignuti mir je bio privremenog karaktera, ali nema dokaza o nekim vojnim akcijama kasnijih godina. Rimska kurija također je postala svjesna potpunog neuspjeha misionarske djelatnosti u Bosni, iako su pape tokom prve polovine 13. stoljeća primijenile sva raspoloživa sredstva radi postizanja cilja.³⁹ Mir je potrajao do kraja banove vladavine. Zbog tatarskog pustošenja Ugarska određeni period nije imala snage baviti se Bosnom kao prije. Nakon okončanja rata na bosanskom tlu i povlačenja ugarske vojske nije bilo prilike za ozbiljniji revanš. Zahvaljujući vojnoj sili praktično demonstriranoj u ratu na stranom terenu, Bosna je prethodne decenije uspješno očuvala samostalnost. Takva sposobnost dobila je dodatnu potvrdu nakon prebacivanja ratnog težišta na ugarski teritorij i otvorenog miješanja bosanskog vladara u pogranični spor dalmatinskih komuna.

Bosanski ban je sopstveni politički status još jednom iskazao intitulacijom u četvrtoj i posljednjoj povelji 1249. godine upućenoj Dubrovniku, u kojoj naglašava način vladavine, te podršku koju uživa među društveno-političkim faktorima u zemlji: *Az Matej Stjepan, po milosti Božjoj veliki ban bosanski, s mojom bratijom, i s mojim boljarima*. Nakon primjene vojne sile u ratu na ugarskom teritoriju uslijedilo

36 *Historia Salonitana*, 1894, 195.

37 Ančić, 2001, 98–99.

38 *Codex diplomaticus*, 1906, 349–350, 22. 4. 1248.

39 Šidak, 1975, 197–203.

je novo obećanje pomoći Dubrovčanima, ukoliko zarate sa raškim kraljem.⁴⁰ Vojska mu je već bila prekaljena iz prethodnih bitaka. Problematičan odnos Dubrovnika i Srbije, te moguću vojnu intervenciju kao otvorenu opciju, bosanski ban spominje u tri od ukupno četiri povelje upućene istim destinatarima. Ban Matej Ninoslav spominje se posljednji put u izvornoj građi 1249. kao autor povelje.

Za vladavine Ninoslava zemlja je bila vojnički spremna, ali nije zadugo ostala u takvom statusu. Nakon njega Bosna je zapala u težak politički položaj, njen teritorij je podijeljen na dvije banovine. Usora i Soli izdvojene su u posebnu banovinu, ostatak je činila uža Bosna. Uslijedila je opća stagnacija duga sedam decenija.⁴¹ Ugarski kralj Bela IV obavijestio je papu već u jesen 1253. godine kako je prisiljen ratovati u Bosni. Tih godina došlo je do promjene na banskoj poziciji, te ugarsku intervenciju možemo posmatrati u tom kontekstu. Ninoslava je naslijedio Prijezda definitivno prije 1255. godine, kada mu ugarski kralj daruje župu Novake kod Drave u Slavoniji.⁴²

Pogoršanim okolnostima u Bosni indirektno svjedoče prilike u bližem susjedstvu. Dubrovčani su se tih godina našli u tri navrata u ratu sa Srbijom za vladavine kralja Uroša: 1252, od 1253. do 1254. i od 1265. do 1268. godine.⁴³ Nije bilo *velikog bana* Mateja Ninoslava koji će im garantovati bezbjednost, niti je Bosna bila u stanju pružiti slične garancije. Umjesto u bosanskom banu Dubrovčani su prisiljeni potražiti zaštitnika na drugom mjestu, ali bez konkretnog učinka.

Zaključak

Uzimajući u obzir otežavajuće političke okolnosti i značajno suženiji diplomatski manevarski prostor u odnosu na njegovog prethodnika Kulina, vladavinu bana Mateja Ninoslava obilježile su prijetnje križarskim ratovima, realizacija jednog takvog pohoda na teritoriji Bosne, potom i prebacivanje težišta vojnih aktivnosti na ugarski teritorij. Bosna je bila ratno poprište u trajanju od minimalno dvije godine i osam mjeseci, u periodu od maja 1237. do decembra 1239. godine. Teška konjica kao novi rod vojske formirala se u ovoj zemlji do sredine 13. stoljeća.

40 *Zbornik srednjovekovnih povelja*, 2011, 181–183.

41 Zilić, Rabić, 2023, 43–58.

42 Ćirković, 1964, 72.

43 Foretić, 1980, 85–88.

Iščekivanje moguće oružane intervencije Ugarske i opasnost od ograničavanja suvereniteta razlozi su što je vojnička pripremljenost bila na potrebnom nivou. Bilo je dovoljno vremena za adekvatnu pripremu, te je zemlja prepoznata kao snažna i od susjednih političkih faktora. U tom kontekstu posmatramo sigurnosne garancije koje je ban Ninoslav u tri navrata davao Dubrovčanima u slučaju rata sa Srbijom. Zaštita koju je Ninoslav obećao pružiti političkim saveznicima bila je dovoljna garancija za očuvanje mira jer za njegove dvodecenijske vladavine nije bilo konflikta između Srbije i Dubrovnika.

Bosanska vojska demonstrirala je više puta sposobnost i snagu tokom vladavine bana Ninoslava. Radilo se o osjetljivom periodu prilagođavanja zemlje usloženim političkim okolnostima, nastalim uslijed narušavanja balansa odnosa snaga između regionalnih sila Ugarske i Bizanta. Ugarska je već odnijela prevagu i nastojala je instalirati novi poredak. Bosna je u konačnici ipak uspjela prevazići političke probleme izazovnog i teškog 13. stoljeća, te je kao politički faktor ipak dočekala kasni srednji vijek, kada se iz korjena mijenjaju okolnosti u njenu korist. Pripada veoma suženom broju od samo tri južnoslavenske zemlje koje su kao subjekti dočekale istek epohe do dolaska Osmanlija.

Hronološki pristup u radu poslužio je radi lakšeg razumijevanja šireg konteksta i boljeg sagledavanja cjeline, iako su se političke i vojne aktivnosti mogle razvrstati tematski, poput višestrukih ugarskih prijetnji vojnim pohodima, upada bosanske vojske na područje oko Klisa, Splita i Trogira ili sigurnosnih garancija bana Ninoslava Dubrovniku u slučaju rata s Raškom.

Conclusion

Taking into account the challenging political circumstances and the significantly reduced scope for diplomatic maneuvering compared to his predecessor Kulin, the rule of Ban Matej Ninoslav was marked by threats of crusades, the realization of one such campaign on Bosnian territory, and the subsequent shifting of military operations toward Hungarian lands. Bosnia was a battlefield for at least two years and eight months, from May 1237 to December 1239. Heavy cavalry as a new type of army was formed in this country by the middle of the 13th century.

The anticipation of a possible Hungarian military intervention and the threat of restricted sovereignty were key reasons why Bosnia's military readiness remained at the necessary level. There was sufficient time for adequate preparation, and the country was consequently

recognized by neighboring political actors as a strong and capable power. Within this context, particular attention should be given to the security guarantees that Ban Ninoslav, on three separate occasions, extended to the people of Dubrovnik in the event of a war with Serbia. The protection that Ninoslav promised to his political allies served as an effective guarantee for the preservation of peace, as no conflicts between Serbia and Dubrovnik occurred during his two decades of rule.

The Bosnian army repeatedly demonstrated its capability and strength during the reign of Ban Matej Ninoslav. This was a sensitive period of adjustment for the country, as it adapted to increasingly complex political circumstances resulting from the disruption of the balance of power between the regional forces of Hungary and Byzantium. Hungary had already gained the upper hand and sought to establish a new political order in the region. Despite these challenges, Bosnia ultimately succeeded in overcoming the political difficulties of the turbulent and demanding thirteenth century. It endured as a political entity into the Late Middle Ages, a period in which the broader circumstances gradually shifted in its favor. Bosnia thus belongs to the very limited group of only three South Slavic states that survived as independent political subjects until the end of the medieval era and the arrival of the Ottoman Empire.

A chronological approach has been employed in this study to facilitate a clearer understanding of the broader context and to provide a more comprehensive view of the subject as a whole. Nevertheless, the political and military activities under consideration could also have been organized thematically – for instance, by examining the repeated Hungarian threats of military campaigns, the incursions of the Bosnian army into the areas surrounding Klis, Split and Trogir, or Ban Ninoslav's security guarantees to Dubrovnik in the event of a war with Raška (Serbia).

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

- Miklosich, Franz. *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Institut für Slavistik der Universität Graz, Graz 1964.
- Mošin, Vladimir. *Ljetopis popa Dukljanina*, Matica hrvatska, Zagreb 1950.

- Mošin, Vladimir. – Ćirković, Sima. – Sindik, Dušan. *Zbornik srednjovekovnih ćiriličnih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika*, knj. I, 1186–1321, Istorijski institut Beograd, Izvori za srpsku istoriju, knj. 9, Ćirilični izvori, knj. 1, Beograd 2011.
- Rački, Franjo. *Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana*, Scriptores, 3, Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagrabiae 1894.
- Smičiklas, Tadija. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* 4 (1236–1255), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1906.

Knjige

- Anđelić, Pavao. *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Djela ANUBiH, Knj. XXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka, Knj. 23, Sarajevo 1970.
- Anđelić, Pavao. *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo 1984.
- Babić, Anto. *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Svjetlost, Sarajevo 1972.
- Babić, Anto. U: *Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 17, Sarajevo 1987.
- Ćirković, Sima. *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Srpska književna zadruga, Beograd 1964.
- Ćorović, Vladimir. *Istorija Srba*, Logos-art, Beograd 2009.
- Engel, Pál. *The Realm of St Stephen, A History of Medieval Hungary 895–1526*, I. B. Tauris, London – New York, 2005.
- Foretić, Vinko. *Povijest Dubrovnika do 1808.*, knj. I, Matica hrvatska, Zagreb 1980.
- Fügedi, Erik. *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*, Variorum reprints, London, 1986.
- Klaić, Nada. *Srednjovjekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Eminex, Zagreb 1988.
- Lepirica, Alen. *Geomorfologija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo publishing, Sarajevo, 2013.
- Sedlar, Jean W. *East Central Europe in the Middle Ages*, University of Washington press, Seattle – London 1994.
- Šidak, Jaroslav. *Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1975.

- Uzelac, Aleksandar. *Pod senkom psa. Tataři i južnoslovenske zemlje u drugoj polovini XIII veka*, Utopija, Beograd 2015.
- Zilić, Adis. – Rabić, Nedim, U: *Historija Bosne i Hercegovine, Knj. II. Srednjovjekovna Bosna* (ur. Enes Dedić), Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2023.

Članci u časopisima

- Brandt, Miroslav. "Dubrovnik i heretička Bosna u prvoj polovini XIII stoljeća", *Analı* 12, Historijski institut JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik 1970, 27–57.
- Kos, Milko. "Dubrovačko-srpski ugovori do sredine XIII veka", *Glas*, 123, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1927, 1–65.
- *Prilozi Instituta za istoriju* 32, Sarajevo, 2003, 11–132.
- Škrivanić, Gavro. "Organizacija srednjovekovne vojske u Srbiji, Bosni i Dubroviku", *Vojnoistorijski glasnik* 1, Institut za strategijska istraživanja, Beograd 1967, 141–168.
- Živković, Tibor. "Rama u titulaturi ugarskih kraljeva", *Zbornik radova* 41, Vizantološki institut, Beograd 2004, 153–164.

Članci u zbornicima radova, leksikoni

- Blagojević, Miloš. Mihaljčić, Rade. Veselinović, Andrija. Pojmovi: "Kaznac", "Peharnik", "Vojska", "Tepčija", u: *Leksikon srpskog srednjeg veka*, (ur. Sima Ćirković, Rade Mihaljčić), Knowledge, Beograd 1999, 99–102, 268, 509–510, 728.
- Dautović, Dženan. "Regio nullius dioecesis: kako je Bosna ostala bez biskupije? Procesi i posljedice", *Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti*, I, Zbornik radova (ur. Sedad Bešlija), Posebna izdanja, 13, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2021, 75–92.